

SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF AGRARIAN ECONOMY AS A FIELD OF KNOWLEDGE AT THE END OF THE 19TH CENTURY

НАУКОВО-ОСВІТНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ГАЛУЗІ ЗНАТЬ КІНЦЯ ХІХ СТ.

Вивчення генезису сільськогосподарської економіки як науки з різних точок зору, є необхідною умовою для формування фундаментальних науково-історичних засад раціональної і ефективної організації сільського господарства як галузі АПК, так і сфери наукових досліджень. Окрім того залишається актуальність даного питання і в, заповнені наявних прогалин в галузевій історії економіки через вивчення здобутків фундаторів в науково-академічному середовищі періоду ХІХ ст.

Основою становлення аграрної економіки як науки було запровадження вищої економічної освіти у сфері сільського господарства в ХІХ ст. Дослідження даного питання не має сенсу без вивчення наукової спадщини фундаторів сільгоспеконії через призму функціонування провідних закордонних і вітчизняних освітніх установ визначеного періоду, з якими безпосередньо пов'язана їх діяльність. Одними із основоположників даної теоретико-економічної науки в аграрній сфері є представники вищих галузевих освітніх установ ХІХ ст. такі як М. Неручев, О. Людоговський та О. Шишкін (Петрівська сільськогосподарська академія), М. Очаповський (Ново-Олександрійський інститут сільського господарства та лісівництва), які залишили по собі серйозний науково-методичний та практичний доробок в галузі агроекономіки.

Вивченням розвитку аграрної освіти та наукової спадщини вказаних перших галузевих навчальних закладів ХІХ ст. займалися дослідники в галузі економіки, історії економіки, бібліографістики, архівознавства, В. Вергунов, О. Голікова, В. Гаркавко, В. Горкавий, З. Гриценко, М. Зубець, М. Євтушенко, М. Кісіль, Р. Киричок, А. Кравцов, Л. Молдован, Ю. Соколович-Алтуніна, О. Ряба та інші. Серед закордонних вчених необхідно відмітити В. В. Казарізова, В. М. Баутіна, І. А. Кузнецова, О. М. Гатауліна, Р. С. Гайсена. Проте в їхніх працях досліджувана нами проблематика розкрита опосередковано. Основна увага науковця сфокусована не на сільськогосподарській економіці, а на загальній економічній теорії та політичній економії. Про сільськогосподарську економіку в майже всіх роботах згадується опосередковано, без конкретики щодо її фундаторів та відповідних теоретико-методологічних напрацювань. Проте вивчення саме визначеної проблематики залишає по собі прогалини. Відповідно, висвітлена тема потребує подальшого і глибшого розкриття у вітчизняній економіці та історії економіки задля чіткого визначення і систематизації історично-важливих фактів становлення аграрної економіки як галузі знань та науки з точки зору функціонування освітньої галузі ХІХ ст.

Експеримент даного дослідження проходив протягом 2020-2022 років. Дослідження здійснювалося на базі наукової установи Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН та закладу вищої освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Методологія наукового дослідження ґрунтується на використанні сукупності методів, кожен з яких має свою мету і функції:

- поєднання історичного і логічного аналізу - виявлення за допомогою архівних джерел та конкретних історичних фактів умов, в яких розвивалася аграрна економічна думка України та формувався світогляд вчених економістів-аграрників);
- абстрагування і конкретизації – виокремлення суттєвих властивостей та ознак, формування загального уявлення про предмет дослідження;
- аналіз та синтез – дослідження умов та особливостей розвитку сільськогосподарської економічної думки України другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст., а також чинників, що впливали на формування даної наукової думки окремих вчених;

- аналогії – об'єднання вчених економістів-аграрників у напрямки та визначення приналежності до течій на основі схожості їх поглядів;
- порівняльний метод — співставлення і порівняння умов розвитку сільськогосподарської економічної думки та поглядів різних мислителів і вчених;
- системний аналіз – вивчення сільськогосподарської економіки економічної науки другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. як цілісної системи з врахування численних її особливостей та чинників, що впливали на її розвиток;
- економіко-статистичний метод – дослідження економічного становища українських земель та його наслідків на розвиток аграрної сфери і відповідно формуванню взаємозалежності формування аграрної економічної думки.

При даному дослідженні використовувалися архівні історичні матеріали Фонду видань ХІХ століття ННСГБ НААН та історичні видання в галузі історії та економіки Залу рідкісних видань ГНПУ ім. О. Довженка.

Відповідно метою та завданнями даного дослідження є розкриття і висвітлення науково-освітніх засад формування аграрної економіки як галузі знань кінця ХІХ ст. в дослідженнях вчених-основоположників провідних галузевих закладів вищої освіти ХІХ ст. (Петровська сільськогосподарської академії, Ново-Олександрійський інститут сільського господарства та лісівництва).

Згаданий Ново-Олександрійський інститут сільського господарства та лісівництва або Інститут землеробського господарства, практичної ветеринарії та школи рукоділля (від 1820 – Агрономічний інститут, а з 1840 – Інститут сільського господарства та лісівництва) був заснований 1816 р. у Маримонті, неподалік Варшави. Він був створений за прикладом вищих сільськогосподарських шкіл, які існували в країнах Європи. За час свого функціонування заклад зазнав неодноразових змін у назві та місці свого розташування, кілька разів (на початку 1830-х та в 1860-х) навіть припиняв роботу. У 1862 р. його було переведено до Ново-Олександрії Люблінської губернії⁸³.

Загалом повноцінна робота маримонтського Інституту розпочалася в 1820 р. Проте існуючі на початковому етапі проблеми з науково-кадровим забезпеченням негативно позначалися на процесі викладання деяких дисциплін. До того ж, спочатку сільськогосподарської економіки як самостійного предмету в даному закладі не існувало, а сама вона відносилася до кафедри тваринництва (зоотехнії)⁸⁴. Необхідно також зауважити, що в одній із колективних праць Р. Киричка, О. Голікової, З. Гриценко, про сільськогосподарську економіку як дисципліну згадано лише опосередковано, в якості одного з навчальних предметів, що вивчався в досліджуваному нами закладі. При цьому не вказано конкретної інформації стосовно того, на якій саме кафедрі та ким уперше було започатковано її викладання⁸⁵. Разом із тим про існування в закладі (на той час уже в Ново-Олександрії) окремої кафедри сільськогосподарської економіки, поєднаної зі скотарством, знаходимо дані лише за 1875 р.

Можемо стверджувати, що розвиток сільськогосподарської економіки як науки в Інституті на першому (маримонтському) етапі його функціонування був безпосередньо пов'язаний із діяльністю директора Михайла Очаповського. Постать вказаного науковця залишається малодослідженою. М. Очаповський (1788-1854) був уродженцем Мінської губернії, випускником фізико-математичного факультету Віленського університету, захистив дисертаційне дослідження з ґрунтознавства (1812). Як зауважує дослідниця О. Голікова,

⁸³ Ульянченко О. В., Дегтярьов В. В., Голікова О. М., Логінова О. В. (2019) 150-річчя Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва: діяльність професора В. В. Докучаєва за документами Державного архіву Харківської області.

⁸⁴ Кузнецов И. А. (2018) Очерки истории сельскохозяйственной экономики в России: XIX – начало XX века, с. 142.

⁸⁵ Киричок Р. І., Голікова О. М., Гриценко З. І. (2007) Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва. 1816-2006, 267 с.

«своїм» його однаково вважають як польські, так і українські, білоруські, російські вчені⁸⁶. Відомо, що він активно займався науково-практичною діяльністю та залишив по собі вагомий досягнення в аграрно-економічній сфері. Знання та вміння вченого-аграрника ґрунтувалися не лише на теоретичній основі, а й на особистому практичному досвіді, здобутому в якості управляючого маєтками в Литві та Польщі. До того ж, М. Очаповський відвідав осередки сільськогосподарського знання в Австрії, Франції, Нідерландах, Англії. У його науково-методичних розробках, які стосуються організації раціонального ведення господарства, прослідковується чітка «теоретична» лінія аграрно-економічного спрямування. Основу ефективної сільськогосподарської економії в аграрній сфері науковець вбачав насамперед у відміні кріпосного права та застосуванні найманої праці⁸⁷.

М. Очаповський також входив до складу багатьох наукових та державних галузевих організацій, пов'язаних з аграрною сферою. Так, 1822 р. його було обрано професором кафедри сільського господарства Віленського університету. Згодом він працював професором агрономії цього ж закладу⁸⁸. Визначено, що 1824 р. науковець організував Інститут сільського домоводства. Основною метою роботи закладу була підготовка спеціалістів з організації сільського господарства та галузевої економіки, в поєднанні з проведенням практично-наукових досліджень⁸⁹. У 1834 р. М. Очаповський отримав призначення на посаду управляючого навчальним господарством Агрономічного інституту в Маримонті, а в 1835 р. став директором Інституту. Крім цього, він входив до промислової ради вищої комісії внутрішніх справ, був членом-кореспондентом Вченого комітету Міністерства державних спадків, членом Варшавської виховної ради, Імператорського московського товариства сільського господарства і Вченого комітету Міністерства державного майна, Галицького господарського товариства, наукового товариства при Гори-Горезькому землеробському інституті⁹⁰. З посади директора маримонтського Інституту М. Очаповський був відправлений у відставку в 1853 р., а вже наступного року вчений помер у Варшаві⁹¹.

Дослідниця Ю. Соколович-Алтуніна, характеризуючи освітню систему Інституту в Маримонті, розкриває роль М. Очаповського лише в сфері агрономії. У якості його основних досягнень вона вказує переважно на такі аспекти, як створення рільничо-ботанічного саду, кабінету сільськогосподарських моделей знярядь, природничого кабінету, хімічної й технічної лабораторії⁹². Відтак уважаємо, що даний факт відображає постать М. Очаповського односторонньо, винятково крізь призму науково-аграрного середовища. При цьому поділяємо думку В. Вергунова про те, що М. Очаповський є одним із організаторів галузевого науково-освітнього процесу, який поєднував господарську діяльність з публікацією наукових праць стосовно актуальних питань агрономії та сільськогосподарської економіки⁹³.

Існує документальне підтвердження виокремлення вченим сільськогосподарської економії в якості окремої навчальної дисципліни в маримонтському Інституті. Так,

⁸⁶ Голікова О. М. (2021) Зародження галузевого дослідництва в Інституті сільського господарства та лісівництва в Маримонті в контексті європейської аграрної дискусії Нового часу (початок – 50-ті рр. XIX ст.), с. 365.

⁸⁷ (1854) Михаїл Очаповський: некролог, с. 274-275.

⁸⁸ Голікова О. М. (2021) Зародження галузевого дослідництва в Інституті сільського господарства та лісівництва в Маримонті в контексті європейської аграрної дискусії Нового часу (початок – 50-ті рр. XIX ст.), с. 365.

⁸⁹ Аношко В. С. (2013) Історія і методологія почвознавства, 269 с.

⁹⁰ Голікова О. М., Кравцов А. І, Киричок Р. І. (2011) Історія Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва, 544 с.

Голікова О. М. (2021) Зародження галузевого дослідництва в Інституті сільського господарства та лісівництва в Маримонті в контексті європейської аграрної дискусії Нового часу (початок – 50-ті рр. XIX ст.), с. 365-366.

⁹¹ Голікова О. М. (2021) Зародження галузевого дослідництва в Інституті сільського господарства та лісівництва в Маримонті в контексті європейської аграрної дискусії Нового часу (початок – 50-ті рр. XIX ст.), с. 376.

⁹² Соколович-Алтуніна Ю. О. (2012) Модернізація вищої аграрної освіти в Польщі в умовах євроінтеграції: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук, 263 с.

⁹³ Вергунов В. А. (2013) Професор М. М. Очаповський (1788-1854) – учений та один із організаторів вітчизняного галузевого науково-освітнього процесу.

відповідно до Статуту закладу, затвердженого 1835 р., до створення якого мав безпосереднє відношення М. Очаповський, усі дисципліни поділялися на три групи: основні (богослов'я, математика, механіка, фізика, хімія, мінералогія, зоологія); головні (рільництво, скотарство, сільськогосподарська економія, бджільництво, рибальство); допоміжні (російська мова, німецька мова, лісівництво, сільськогосподарська архітектура, креслення, ветеринарія, статистика, законодавство). При цьому слід зауважити, що на положеннях Статуту 1835 р. позначилась теорія раціонального господарства А.-Д. Теєра⁹⁴. Отже, факт включення сільськогосподарської економії до переліку головних навчальних дисциплін закладу свідчить про розуміння М. Очаповським важливості і необхідності опанування даної науки як для профільної освіти, так і для розвитку аграрної сфери загалом.

Окрім теоретико-методологічного вивчення започатковувалося і практичне застосування знань та вмінь студентів у господарствах⁹⁵. Так, у Статуті 1835 р. знайшло відображення ведення наукового дослідництва. Зокрема мали проводитися спостереження і досліди на ґрунті з метою пошуку нових способів і шляхів покращення певної галузі сільського господарства, з подальшим широким публічним інформуванням отриманих результатів⁹⁶.

Отже, можемо констатувати, що становлення та розвиток сільськогосподарської економії в академічно-науковому середовищі Інституту в Маримонті було безпосередньо пов'язане з діяльністю його директора Михайла Очаповського. Науковець вперше здійснив синтез практичної підготовки студентів та теоретико-методологічних знань, що сприяло реалізації мети очолюваного ним закладу.

Загалом свої напрацювання вчений публікував як у вигляді тез у наукових журналах, так і окремими працями. Разом із тим він здійснював переклади аграрно-економічної літератури видатних учених. Зокрема, переклав польською мовою роботу А.-Д. Теєра «Основи раціонального сільського господарства». Власні праці М. Очаповського відзначалися державними нагородами, користувалися великим успіхом та сприяли його формуванню в науковому середовищі як аграрного економіста. Серед них слід згадати роботу «Погляд на сучасний стан сільського господарства в північному кліматі, зокрема в провінціях Литви та Польщі». Вона була видана в 1828-1830 рр. і стосувалася питань вирощування льону та коноплі⁹⁷.

У рамках вивчення наукової спадщини М. Очаповського нами здійснено тематичний аналіз польськомовних стародруків, наявних у книжкових фондах науково-освітніх установ України. Так, однією з найстаріших книжкових польськомовних колекцій рідкісних видань з природних, технічних, сільськогосподарських наук Європи періоду XVIII – першої половини XIX ст. в кількості 57-ми позицій володіє Наукова бібліотека Львівського НАУ. У ній, зокрема, представлена вже згадана вище праця «Погляд на сучасний стан...»⁹⁸. Крім цього, в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН існує унікальна колекція польських видань XIX – початку XX ст., яка налічує 31 примірник книг. Фахівцями був створений спеціальний науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Польська сільськогосподарська книга у фондах ДНСГБ УААН та науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів аграрного профілю (1771-2008 рр.)» (2009 р.). Серед даних книг

⁹⁴ Горкавий В. К. (2016) Історичний нарис статистичної освіти та кафедри статистики і економічного аналізу Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва (1816-2016 рр.), с. 8.

Голікова О. М. (2021) Зародження галузевого дослідництва в Інституті сільського господарства та лісівництва в Маримонті в контексті європейської аграрної дискусії Нового часу (початок – 50-ті рр. XIX ст.), с. 364.

⁹⁵ (1835) Устав (Положение) института, утвержденный 13 (1) октября 1835 г.

⁹⁶ Голікова О. М. (2021) Зародження галузевого дослідництва в Інституті сільського господарства та лісівництва в Маримонті в контексті європейської аграрної дискусії Нового часу (початок – 50-ті рр. XIX ст.), с. 366.

⁹⁷ Oczapowski M. (1828) Rzut oka na terazniejszy stan gospodarstwa w klimacie północnym T. I, wespół z podaniem środków, 420 s.

Очаповский М. (1824) Лекция о сельском домоводстве. С. 90-114.

⁹⁸ Пинда Л., Павлюх М. Польськомовна колекція Фонду стародруків та рідкісних видань (1771-1830): експертна оцінка.

представлені видання М. Очаповського⁹⁹. Загалом створення науковими установами відповідних науково-допоміжних бібліографічних покажчиків та експертних оцінок стародруків із повним бібліографічним описом сприяє вивченню наукового доробку видатних учених у даній галузі, зокрема М. Очаповського, а також дослідженню генези світової аграрної наукової думки.

Чільне місце в діяльності науковця посідала проблематика економіки сільського господарства (аграрна економіка). Так, у 12-томному підручнику під загальною назвою «Gospodarstwo Wiejskie» («Сільське господарство»), два томи з підзаголовком «Nauka ekonomii, czyli zarządu gospodarstwa» («Наука економіка, або управління господарством»), він присвятив економічно-аграрним аспектам. При цьому вчений дотримувався поглядів А. Тейєра, розвиваючи їх відповідно до польської специфіки.

Загалом у публікаціях науковця розглядаються загальні умови ведення господарства, питання мікроекономічного та організаційно-технічного характеру: створення господарства, організація управлінських, виробничих процесів, праці, облік витрат, рентабельність тощо. З іншого боку М. Очаповський розглядав макроекономічні та соціальні аспекти аграрної економіки: ціни, податки, постачання, збут, економічна та правова система, методи підтримки і розвитку сільського господарства. Крім цього, він досліджував характеристику особистості фермера, вивчав спосіб придбання власності, розмір господарства та його облаштування, тип капіталу, що використовувався в сільському господарстві, принципи вибору виробничої галузі та системи землеробства, різноманітні аспекти тваринництва та рослинництва в організації господарства, трудові відносини (організація праці та управління колективом), ціни, умови реалізації продукції тощо¹⁰⁰.

М. Очаповський також сформулював мету фермерства. Вона, на його переконання, полягала у виробництві необхідної для суспільства продукції та отриманні якнайбільшого прибутку. При цьому науковець розглядав господарство як цілісне та невіддільно пов'язане з ринком¹⁰¹.

Зауважимо, що погляди М. Очаповського на організацію праці та раціоналізацію сільського господарства формувалися в умовах проникнення у польські землі капіталістичних відносин. Відтак він виступав за скасування кріпацтва, вважаючи його суттєвим недоліком, «... страшним бичем ... сільського господарства». Натомість обстоював запровадження підрядної праці з належною оплатою. На підставі спостережень та розрахунків науковець прийшов до висновку, що погане виконання роботи селянином-кріпаком завдавало більших збитків, аніж заробітна плата найманого працівника. Крім цього, він був переконаний, що кріпацтва гальмувало прогрес у справі використання машин та інтенсифікації виробництва на сільськогосподарських угіддях. Оскільки селяни становили «найважливішу, а може, й єдину засаду процвітання країни», дослідник вважав за необхідне налагодити правильні взаємовідносини між поміщиками і селянами, а також поліпшити долю останніх¹⁰².

М. Очаповський поділяв фермерські господарства на малі, середні та великі. Критерієм поділу були визначені трудові відносини, а не площа використовуваної землі, оскільки її умови розташування та якість різнилися. Науковець вбачав доцільність в поділові великих ферм на менші. При цьому застерігав від створення занадто малих ферм, оскільки останні не приносили б достатніх коштів для утримання фермера та його родини. Також, на думку М. Очаповського, зростання розміру активів зумовлювало складнощі у правильному та ефективному управлінні фермами, а високі витрати, зумовлені значними відстанями між

⁹⁹ Татарчук Л.М. (2019) Репрезентація діяльності Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України через видавничу діяльність, с. 32.

¹⁰⁰ Wojtaszek Z. (1989) Poglądy Michała Oczapowskiego na organizację i ekonomikę rolnictwa, с. 41-43.

¹⁰¹ Wojtaszek Z. (1989) Poglądy Michała Oczapowskiego na organizację i ekonomikę rolnictwa, с. 45-46.

Mercik S. (2009) Michał Oczapowski – prekursor nauk rolniczych w Polsce (1788-1854), с. 13-14.

¹⁰² Wojtaszek Z. (1989) Poglądy Michała Oczapowskiego na organizację i ekonomikę rolnictwa, с. 44.

спорудами та полями, негативно впливали на рівень прибутку. У свою чергу брак капіталу і ефективного менеджменту у великих фермах могли призводити до низької рентабельності.

В управлінському питанні М. Очаповський вказував на важливість доброї керованості ферми. Відтак створенням, веденням та управлінням господарством мала займатися особа з відповідною теоретичною та практичною підготовкою. Наприклад, у XII томі «Farm Wiejskie» («Сільська ферма») він надав детальні інструкції для вищого та нижчого рівня управління двома дослідними фермами Інституту сільського господарства та лісівництва в Маримонті¹⁰³.

М. Очаповський розглядав можливість поєднання сільськогосподарського виробництва з переробкою агропродовольчої продукції. Він обстоював запровадження на фермах технічної переробки сировини та запропонував принцип відбору відповідних галузей відповідно до витрат і доходів. Для визначення ціни продуктів переробки він враховував відсоток капіталу, вкладеного в споруди та апарати, витрати на утримання будівлі та апаратів, витрати на сировину, допоміжні матеріали та робочу силу, податки. Науковець також акцентував увагу на важливості капіталу, інвестування сільського господарства, необхідності функціонування належної правової системи та захисту власності, як чинника інвестування коштів у землю¹⁰⁴.

Отже, до кола наукових інтересів М. Очаповського входили, серед іншого, й питання економіки сільського господарства. Огляд наукового доробку вченого в аграрно-економічній галузі свідчить про те, що він займався аналізом стану сільськогосподарської економіки, організації господарств, праці, обліку, менеджменту, оподаткування, переробки сільськогосподарської продукції, визначенням шляхів покращення показників ефективності діяльності ферм на основі науково-практичного дослідництва, а також вивчав економічні проблеми розвитку аграрної сфери свого часу, зокрема негативні чинники існування кріпацтва.

Таким чином, аграрна економіка в освітньо-науковому середовищі Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва ознаменовується з початком першої половини XIX ст. та безпосередньою діяльністю директора освітнього закладу М. Очаповського (1835-1853). Аналіз наукових праць даного вченого серед наявних польських стародруків, їх експертних оцінок та показників у провідних державних наукових установах, свідчать про його вагомий науковий доробок аграрно-економічного спрямування.

Окреме місце у формуванні аграрної економіки в освітньо-науковому середовищі як окремої галузі знань XIX ст. відіграє галузевий вищий заклад освіти Петрівська сільськогосподарська академія і її фундатори в цій сфері. Як наводить у власному науковому дослідженні В. А. Вергунов, «Петрівка», на фоні тодішнього неоднозначного сприйняття російською інтелігенцією українського питання, виступала чи не ідеальним освітнім закладом, де українофіли почували себе комфортно, займаючись вирішенням проблем економічного відродження українських земель¹⁰⁵. Погоджуємося, з академіком НААН, що завдячуючи саме Петровській академії, вітчизняна аграрна наука отримала таких вчених у галузі економіки сільського господарства як О. Шишкін, О. Стебут, П. Тушкан, В. Бажаєв, О. Скворцов та була одним із освітніх закладів – фундаторів сільськогосподарської економії.

Стверджуємо, що протягом тривалого часу існувала саме така назва даної теоретико-економічної науки в аграрній сфері як «сільськогосподарська економія», яка безпосередньо була пов'язана з агрономією та політичною економією. Свого найвищого розвитку вона досягла в таких країнах, як Німеччина, Франція, Бельгія, Англія, Австро-Угорщина, Росія, де її вивчали спочатку в сільськогосподарських школах, а потім у вищих навчальних закладах¹⁰⁶.

¹⁰³ Там само, с. 46.

¹⁰⁴ Там само, с. 47-48.

¹⁰⁵ Вергунов В. А. (2013) Професор М. М. Очаповський (1788-1854) – учений та один із організаторів вітчизняного галузевого науково-освітнього процесу.

¹⁰⁶ Баутин В. М., Казарезов В. В. (2006) Петровская (Тимирязевская) академия: становление (1873-1894), 311 с.

Основним завданням і метою діяльності Петровської академії (заснована в 21 листопада 1865 р.), було формування наукових засад ефективного ведення сільського господарства того періоду. Про це свідчать резюмовані висновки, складені на вивченні закордонного досвіду діяльності освітніх організацій даної сфери, провідних представників установи О. Шишкіна і О. Фадєєва. Учені наголошують: «Петровська академія повинна бути вищим науковим спеціалізованим закладом, а не просто професійною школою»¹⁰⁷. Дане твердження засвідчує і перший параграф «Положення про Петровську сільськогосподарську академію і штат цього навчального закладу», зокрема: «Петровська академія є вищим навчальним закладом, що має за мету підготовку науково і практично освічених діячів сільського господарства»¹⁰⁸. Відповідно, паралельно з дисциплінами агрономічного напрямку, велика увага приділялася і області економічних знань.

Окрім того, як зазначав у 1870 р. в своєму звіті директор академії М. Корольов, одним із головних спеціальних предметів у Петровській академії була саме сільськогосподарська економія. За кінцеву мету навчання в даному вважалося надання студентам ґрунтовних знань в даній галузі з метою поставлення дохідності господарства в пряму залежність від рівня освіченості власників та працівників¹⁰⁹.

Створення кафедри сільськогосподарської економії в Петровській академії прийнято ознаменувати з прийняттям на посаду першого її завідувача в травні 1869 р. губерньського агронома М. Неручева. Окрім того, ним було очолено з 1868 р. і навчальну ферму. Його науково-педагогічна діяльність в академії поєднувалася з об'ємною публіцистичною діяльністю у газетах та журналах, а саме «Російська літопис» та «Російське сільське господарство». М. Неручев співпрацював в газеті «Російська літопис» разом з М. Щепкіним. Останній був першим очільником кафедри політичної економії. Необхідно зазначити, що саме даним вченим було започатковано викладання курсу сільськогосподарської економії в даному закладі освіти. Також М. Неручев був причетний до наукового журналу «Російське сільське господарство», в якому поєднував діяльність з О. Стебутом та О. Людоговським.

У лютому 1870 р. новообраний завідувач кафедри звільняється з посади за власним бажанням. Але як свідчать історичні дослідження – у зв'язку з політичними обставинами, через опублікований у січні 1870 р. у співавторстві з М. П. Щепкіним в вищезгаданій «Російській літописі» некролог про О. І. Герцена, який викликав негативну реакцію у міністра¹¹⁰.

За досить короткий термін (травень 1896 р. – лютий 1870 р.) перебування в стінах Петровської академії, М. Неручев зробив фундаментальний внесок у розвиток економіки сільського господарства. Виокремлюємо серед його опублікованих досліджень такі важливі наукові праці як «Теорія ренти і сільськогосподарська практика», «Огляд сільськогосподарської економії» та ін.)¹¹¹. Зокрема нами було конкретизовано ряд піднятих важливих питань в них дослідником щодо:

- проблематики розвитку аграрної сфери та кріпосного права, як основної причини цього;
- наявності факторів організації ведення прибуткового і раціонального господарства в міжгалузевій системі господарств, формування основ підприємницької діяльності при цьому;
- необхідності навчально-наукової підготовки в сільськогосподарських освітніх закладах за для організації ефективного ведення сільськогосподарського виробництва.

Як результат дослідження і проведеного аналізу науково-практичної діяльності М. Неручева за період роботи в Петровській академії, нами структуризовано сформовані ним

¹⁰⁷ Комиссия для обсуждения будущего строя Петровской академии (1884) Протоколы Комиссия для обсуждения будущего строя Петровской академии, с. 26-29.

¹⁰⁸ Кузнецов И. А. (2018) Очерки истории сельскохозяйственной экономики в России: XIX – начало XX века, 390 с.

¹⁰⁹ Мигунов Р. А. (2017) Молодой взгляд на историю развития экономической мысли в МСХА, с. 199.

¹¹⁰ Гатаулин А. М. (2013) Флагман агроэкономического образования, с. 15.

¹¹¹ Неручев М. В. (1869) Обзорение по сельскохозяйственной экономике, с. 61-64.

теоретико-методологічні засади сільськогосподарської економії (Рис. 1). До необхідних факторів формування зростаючого доходу господарства, згідно М. Неручева, ми відносимо землю, працю, капітал, особисте вміння власника вести господарство і наявність відповідних знань. Відповідно, основною ціллю сільськогосподарської економії вважаємо, ефективний розвиток сільського господарства у синтезі підприємницької діяльності та наукових засад. Дані твердження та дослідження слугували основою як для подальших дослідників даної проблематики в аграрній сфері, так і наступників в академії.

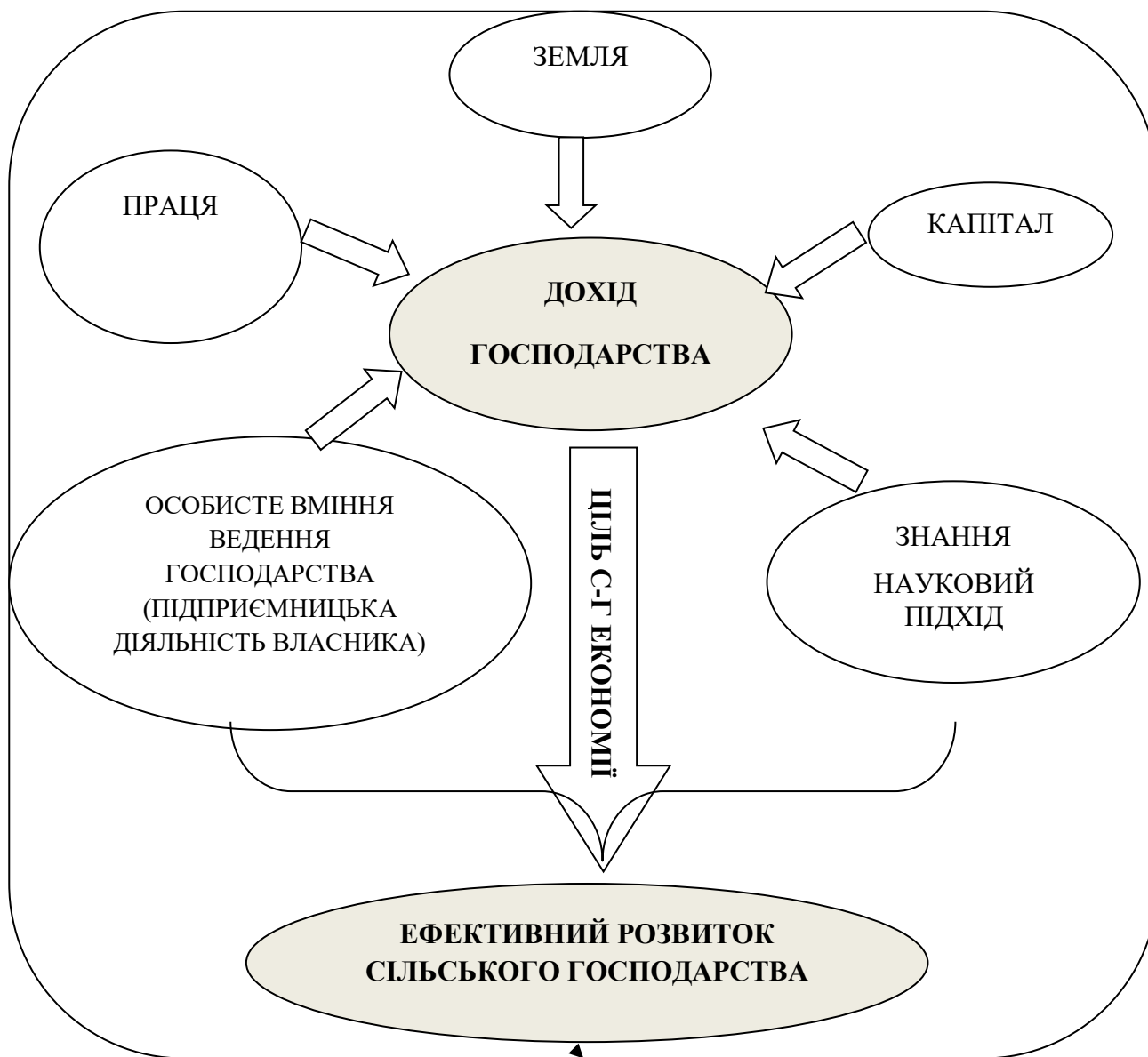

Рис. 1. Теоретико-методологічні засади сільськогосподарської економії за М. Неручевим *
*сформовано автором на основі¹¹²

Як зазначено в дослідженнях І. Кузнецова, у зв'язку з знову наявною вакантною посадою очільника кафедри сільськогосподарської економії, І. Стебут запросив О. Людоговского на роль завідуючого. Це був вчений-практик із закордонним досвідом, здатний закласти фундаментальні теоретичні основи ведення сільського господарства студентам при вивченні даного предмету та на власному прикладі надавати необхідні практичні навички. Даний факт підтверджувався наявним у кандидата на посаду ступенем магістра сільського господарства і захищеної в 1870 р. дисертації про соняшник. У травні

¹¹² Неручев М. В. (1869) Обзорение по сельскохозяйственной экономии, с. 61-64.

1870 р. О. Людоговського обрали Радою академії екстраординарним професором та завідувачем кафедри сільськогосподарської економії (13 голосів – за і 3 – проти)¹¹³.

За для розробки більш детального курсу з сільськогосподарської економії, керівництвом академії, О. Людоговському було доручено покращити власний рівень набутого практичного досвіду ведення сільського господарства. З даної причини нового завідувача кафедри було відправлено у двомісячне літнє відрядження до кращих місцевих селянських господарств (до вересня 1870 р.) за рахунок Міністерства державного майна згідно з розпорядженням міністра О. Зеленого.

Як результат даної поїздки, у вересні 1870 р. вченим вперше було розроблено повний чіткий курс даної академічної дисципліни. Він слугував у подальшому основою для роботи вчених аграрних-економістів як академії, так і інших закордонних і вітчизняних закладів освіти. Складався з теоретичної та практичної частини та ґрунтувався на дослідженні трьох складових сільськогосподарської економії, а саме: вивченні умов і форм ведення сільськогосподарського виробництва, веденні рахівництва простого і подвійного (або бухгалтерського обліку), організації контролю, ознайомленні і набутті практичного досвіду щодо устрою господарств. Предмет викладався на третьому, а потім після перегляду навчальних планів з 1872 р., – на четвертому курсі навчання в академії.

Зазначаємо, що новітній підхід О. Людоговського в дослідженні визначеного питання виражався в трактуванні ним сільськогосподарської економії як навчальної дисципліни саме на теоретичних і практичних засадах її вивчення. Відповідно, на основі залучених архівних і опублікованих матеріалів, нами було сформовано структурно-логічну схему даного підходу, що дозволяє конкретизувати визначені аспекти (Рис. 2). Вважаємо, що даний факт підкреслює значущість даного вченого через призму його науково-педагогічної діяльності у галузі сільськогосподарської економіки.

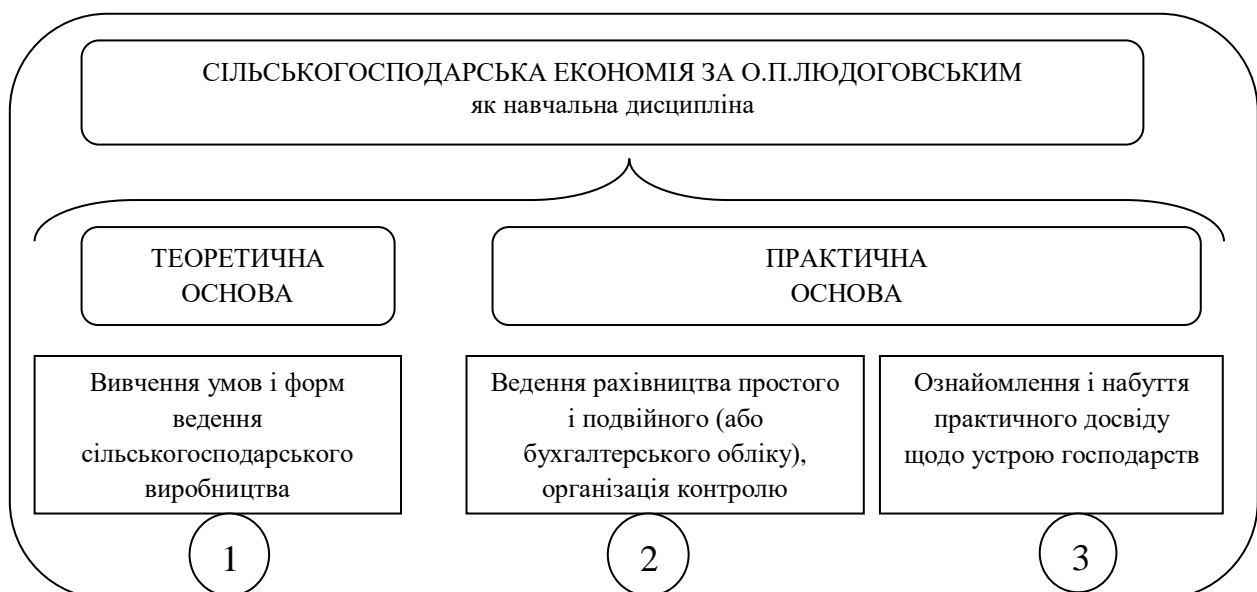

Рис. 2. Сільськогосподарська економія як навчальна дисципліна за Людовським О. П.
Джерело: сформовано автором за даними¹¹⁴

Окрім того, ще одним із інноваційних аспектів у вивченні сільськогосподарської економії як науки було започаткування даним аграрієм-економістом в Петровській академії практичної підготовки серед студентів, як обов'язкової умови формування необхідних знань

¹¹³ Кузнецов И. А. (2018) Очерки истории сельскохозяйственной экономики в России: XIX – начало XX века, 390 с.

¹¹⁴ Баутин В. М., Казарезов В. В. (2006) Петровская (Тимирязевская) академия: становление (1873-1894). 311 с.
Людоговский А. П. (1875) Основы сельскохозяйственной экономики и сельскохозяйственного счетоводства. 488 с.

та вмінь. З 1872 р. була введена практика студентів в поміщицьких маєтках, завдячуючи О. Людоговському. По її закінченню необхідно було подавати детальний звіт про стан господарства і відповідний опис шляхів його вдосконалення з метою збільшення економічного ефекту діяльності.

О. Людоговський вважається «батьком» сільськогосподарської економії як науки, вчення якого ґрунтувалися на фундаментальних працях А. Тєєра. Німецький вчений розглядав ефективність ведення сільського господарства через симбіоз з технічним забезпеченням, природничими науками та економікою. Його наукова праця «Про англійське сільське господарство» (1782) відображала твердження, які саме і слугували підґрунтям формування агроекономічних наукових ідей О. Людоговського¹¹⁵.

Велика увага О. Людоговського при викладанні сільськогосподарської економії приділялася підготовці ним наукової літератури. У 1874 р. спільно з іншими авторами (І. Стебутом, І. Чернопятовим, О. Фадєєвим) було створено «Настільну книгу для російських сільських господарів»¹¹⁶. Дана праця стала результатом проведеного 10-місячного закордонного відрядження ученого в Австрію і Німеччину з метою вивчення наукових засад і їх ефективного застосування у веденні сільського господарства. Проте дане видання було жорстко піддано критиці через підозру у плагиаті щодо сьомого німецького видання німецького професора Е. Г. Штекгардта «Der angehende Pächter» (1859)¹¹⁷. Хоча останній факт надалі був спростований.

Не дивлячись на негативну полеміку, щодо доцільності використання даної наукової праці у веденні вітчизняного сільського господарства, підкреслимо її важливість і значимість. Ця книга дійсно була «настільною» у процесі діяльності прогресивних землевласників та викладачів сільськогосподарських навчальних закладів. На той час це була єдина наукова праця серед сільськогосподарської літератури, в якій було вперше так детально та в повній мірі викладено основні положення ведення сільського господарства і його галузей на основі закордонного досвіду.

В процесі напрацювань над дослідженням сільськогосподарської економії як науки, О. Людоговським створено ряд важливих праць. Особливого значення набувають саме «Закон повернення Лібіха і раціональний метод визначення розмірів добрив» (1871), «До вчення про системи землеробства» (1872), «Основи сільськогосподарської економії та сільськогосподарського рахівництва. Досвід керівництва для практичних господарів, землеробських і реальних училищ і допомога при заняттях студентів вищих навчальних закладів» (1875) та ін.¹¹⁸ Вважаємо, що дані наукові доробки стали певним переходом на якісно новий рівень О. Людоговського як науковця і слугували формуванням його як вченого економічній галузі сільського господарства

Особливої уваги та ґрунтовного вивчення заслуговує саме «Основи сільськогосподарської економії та сільськогосподарського рахівництва. Досвід керівництва для практичних господарів, землеробських і реальних училищ і допомога при заняттях студентів вищих навчальних закладів» (1875), як фундаментальна наукова праця в галузі економіки сільського господарства. В ній О. Людоговський розглядає сільськогосподарську економію під кутом взаємодії одночасно двох видів факторів: географічного і економічного. До географічного впливу вчений відносить природничо-історичні фактори, а саме

¹¹⁵ Тєєр А. (1830) Основания рационального сельского хозяйства, с. 1.

¹¹⁶ Людоговський А. П., Чернопятов И. Н., Стебут И. А., Фадєєв А. А. (1876) Настольная книга для русских сельских хозяев. 674 с.

¹¹⁷ (1875) Сельское хозяйство и лесоводство, с. 38-43.

¹¹⁸ Людоговский А. П. (1871) Закон возврата Либиха и рациональный метод определения размеров удобрения, с. 3-35.

Людоговский А. П. (1875) Основы сельскохозяйственной экономики и сельскохозяйственного счетоводства, 488 с.

виснаження ґрунту культурою. Відповідно до економічного – відношення ренти, робочої плати, ціни на продукти¹¹⁹.

Ми поділяємо думку сучасних істориків щодо унікальності даного дослідження. Підкреслюємо, що якщо б навіть, вченим нічого було не зроблено, окрім написання цієї наукової роботи, О. Людоговський ввійшов би в число найбільш видатних економістів-аграрників свого часу¹²⁰. А. Чаянов надав найвищу оцінку даній праці вченого. Ознаменував її основним російськомовним виданням для вивчення як економії землеробства, так і організації ведення господарства. Також вказував на цінність проведеного дослідження щодо узагальнення вітчизняного наукового досвіду та досвіду Західної Європи в сфері агроекономічної науки та веденні господарства¹²¹.

Підбиваючи підсумки щодо ґрунтовних наукових тверджень О. Людоговського, можемо констатувати про його наступні основні досягнення у галузі сільськогосподарської економії, які також слугували «стандартом» для наступників, а саме:

- сформовано суть економічно обґрунтованого оптимуму затрат;
- доведено важливість максимізації не валового доходу, а чистого доходу від ведення господарства;
- запропоновано формулу формування валового доходу, в якій було введено ренту (плату за землю), плату за працю, капітал, інтелектуальні людські здібності («інтелігенція підприємця»);
- надано визначення понять інтенсивного і екстенсивного ведення сільського господарства;
- сформовано «Закон рентабельності» на основі проведених агрономічних досліджень із застосування мінеральних добрив для збільшення врожаю;
- охарактеризовані аспекти наявної конкуренції як необхідної умови у веденні ефективного господарства;
- сформовано теорію систем сільського господарства як наслідок розвитку двох факторів природно-історично та економічного (перехід від одної системи до іншої відбувається перш за все за рахунок зміни вартісного відношення факторів виробництва).

Таким чином, проведений комплексний аналіз історіографічних напрацювань О. Людоговського, дозволив нам:

- * конкретизувати змістовність дефініції «сільськогосподарська економія» як відділу знань, що займається вивченням сільського господарства, як економічного виробництва;
- * виокремити ціль вивчення сільськогосподарської економії, яка полягає у формуванні розуміння значення умов (місцевих та часових) власниками господарств при виборі форм ведення сільськогосподарського виробництва та процесу оптимізації витрат виробництва для отримання максимально можливого чистого прибутку;
- * уточнити сутність сільського господарства через призму економічного виробництва, в якому визначальними факторами є земля, праця і капітал, які поєднуються для одержання більшого і чистого доходу на постійній основі.

У зв'язку з хворобою у жовтні 1876 р. О. Людоговський залишає посаду завідувача кафедри сільськогосподарської економії. Виконання даних обов'язків було запропоновано спочатку О. Шишкіну, але він не погодився. Тому викладання даної дисципліни за програмою О. Людоговського доручили на той час управляючому фермою Петровської академії В. Марковському¹²².

Вже в листопаді 1876 р. був оголошений конкурс на заміщення вакантної посади завідувача кафедри сільськогосподарської економії. 20 листопада 1876 р. за пропозицією

¹¹⁹ Людоговский А. П. (1875) Основы сельскохозяйственной экономии и сельскохозяйственного счетоводства, с. 7.

¹²⁰ Баутин В. М., Казарезов В. В. (2006) Петровская (Тимирязевская) академия: становление (1873-1894), с. 237.

¹²¹ Чаянов А. В. (1927) Основные линии развития сельскохозяйственной мысли за два века, с. 174.

¹²² Кузнецов И. А. (2018) Очерки истории сельскохозяйственной экономии в России: XIX – начало XX века, с. 140.

професорів К. О. Тимірязєва та Є. Б. Шене, членами Ради академії (12 голосів – за, з 14 присутніх) було обрано доцентом кафедри вищезгаданого О. М. Шишкіна (1847-1899)¹²³. В минулому він був випускником Петровської академії, а тоді – викладачем кафедри землеробства та сільськогосподарської бухгалтерії в Ново-Олександрійському інституті сільського господарства і лісівництва.

25 вересня 1877 р. відбувся перший захист в Петровській академії саме його магістерської дисертації на тему «До питання про зменшення шкідливого впливу засухи на рослинність». Результатом цього стало обрання вченого екстраординарним професором, а згодом, у 1881 р. – ординаторним професором академії.

Викладання курсу сільськогосподарської економії О. М. Шишкін розпочав із січня 1877 р. і продовжив до жовтня 1893 р. На посаді залишався до 1894 р., тобто до фактичного закриття Петровської сільськогосподарської академії.

У науково-педагогічній діяльності, окрім власних практичних досліджень, він спирався на доробок свого попередника О. Людоговського. Хоча і піддавав критиці певні його напрацювання. Нами було конкретизовано та співставлено основні твердження даних вчених щодо сутності сільськогосподарської економіки як науки (згідно з Рис. 3).

Рис. 3. Цілі сільськогосподарської економіки за О. Людоговським та О. Шишкіним
Джерело: сформовано автором за даними¹²⁴

На відміну від О. Людоговського, О. Шишкін розширив її цільове призначення, виділивши при цьому в ній приватну та соціальну мету. Приватна ціль аграрної економіки полягала у вивченні економічних правил та принципів для ефективної організації і ведення господарства в окремих приватних маєтках. Соціальна мета ж ґрунтувалася на вивченні економічних елементів та умов, правил задля вирішення соціальних питань та формування

¹²³ Кузнецов И. А. (2018) Очерки истории сельскохозяйственной экономики в России: XIX – начало XX века, с. 165.

¹²⁴ Бояринова І. О. (2022) Інноваційний аспект у вивченні сільськогосподарської економії як науки в науковому доробку О. П. Людоговського, с. 40.

Гаркавко В. К. (2018) Про хліб наш насущний наука (сільськогосподарська економія – основа теоретичного вчення про економіку і організацію сільгоспвиробництва), с. 20-23.

Горкавий В. К. (2016) Історичний нарис статистичної освіти та кафедри статистики і економічного аналізу Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва (1816-2016 рр.), 104 с.

добробуту населення. Ця ціль досліджуваної науки пізніше була трансформована у політично-економічну, у зв'язку з розвитком аграрно-економічних подій того часу.

Підтвердження розкриття питання приватних цілей сільськогосподарського виробництва знаходимо у науковій праці О. М. Шишкіна «Вступ до курсу сільськогосподарської економії» (1879). Ним зазначено про факт неспівпадіння з суспільним цілями щодо добробуту. У зв'язку з даним твердженням, вченим вказано на необхідність державного впливу на окремі суб'єкти господарської діяльності. В «Нарисах Поволжя в сільськогосподарському відношенні» (1882 р.) завідувачем кафедри було піднято питання про взаємозалежність ефективного ведення сільського господарства та наявності знань і наукового підґрунтя при цьому. Зауважено, що «робота найдешевшого працівника, який не розуміє простої істини може обійтися господарю занадто дорого»¹²⁵.

Отже, ми бачимо, що вже на той час, у працях О. Шишкіна прослідковується лінія наукового спрямування організації господарства. Визначаємо її сутність в необхідності вивчення і нерозривності суспільних наук, в тому числі сільськогосподарської економіки, з агрономічними, за для досягнення успішного результату.

Необхідно відмітити активну науково-практичну роботу О. Шишкіна за період його науково-педагогічної діяльності. З листопада 1877 р. почав працювати помічником редактора журналу «Відомості Петровської Землеробської і Лісової Академії», де також друкував і власні дослідження у галузі сільськогосподарської економіки¹²⁶. У 1896 р. був обраний почесним членом Московського товариства сільського господарства. Приймав активну участь у різноманітних сільськогосподарських з'їздах, де виступав з ґрунтовними доповідями. О. Шишкін залишався на посаді до 1894 р., тобто до фактичного закриття Петровської сільськогосподарської академії.

Як результат своєї наукової та успішної педагогічної діяльності, О. Шишкін створив ряд фундаментальних праць в галузі економіки сільського господарства. Його дослідження та наукові праці («Вступ до курсу сільськогосподарської економії» (1879), «Нарис історії розвитку сільськогосподарської науки і практики в даному столітті» (1888), «Сільськогосподарська економія» (1894, 1895),) користувалися надзвичайним попитом серед широкого кола користувачів – починаючи від простих власників господарств, закінчуючи вченими-економістами і держаними діячами.

Стверджуємо, що О. Шишкін був одним з перших вчених аграрних-економістів, який вказував у своїх наукових працях саме на так званий «національний» характер сільськогосподарської економії. В двохтомному підручнику для навчальних середніх закладів «Сільськогосподарська економія» (1894, 1895), О. Шишкіним вказано, що керівництво до сільськогосподарської економії повинно бути притаманним лише до наявних соціальних та природничо-історичних умов, що існують на даний час і в даній країні¹²⁷. Окрім того, даний створений ним підручник прийнято вважати одним із перших вітчизняних в галузі аграрної економіки.

Вважаємо, що дане твердження «національної прилежності» було сформоване вченим на основі наданої критичної оцінки праці О. Людоговського «Основи сільськогосподарської економії та сільськогосподарського рахівництва. Досвід керівництва для практичних господарів, землеробських і реальних училищ і допомога при заняттях студентів вищих навчальних закладів» (1875). Вона виражалася в недоречності застосування закордонного науково-практичного досвіду в організації ведення сільськогосподарської економії, до умов, обставин та стану російських земель того часу.

Дослідивши дану наукову працю, ми також виділяємо інноваційний аспект в сільськогосподарській економіці із первинними ознаками підприємницької діяльності. При цьому робимо акцент на застосуванні індивідуального підходу, а не шаблонного, і

¹²⁵ Фортунатов А. В. (1899) Памяти А. Н. Шишкіна, с. 913.

¹²⁶ Шадріна О. В. (2019) П. І. Гавсевич (1883-1920) – вчений та організатор дослідництва з культури лікарських рослин в Україні, с. 67.

¹²⁷ Шишкін А. Н. (1888) Про сельскохозяйственную экономию, с. 916.

використанні особистого «мистецтва» власника, до процесу ведення господарства при певних умовах за для досягнення успіху¹²⁸.

Окрім того, зазначаємо, що О. Шишкіним є вченим, який вперше запропонував нову назву сільськогосподарської економії. У його праці «Нарис історії розвитку сільськогосподарської науки і практики в даному столітті» (1888) визначено досліджувану дефініцію як «сільськогосподарську економіку»¹²⁹. Він розглядав її не просто як науку про організацію ведення окремого господарства, а розширив її функціональне призначення саме у соціальному аспекті при вирішенні важливих політичних питань у аграрно-економічній сфері.

Необхідно віддати належне О. Шишкіну у підготовці та здійсненні впливу на формування його учнів та послідовників як провідних вчених у галузі економіки сільського господарства. Серед них виділяємо таких видатних постатей як В. Бажаєв, І. Миклашевський, О. Скворцов, О. Фортунатов та ін. Саме О. Шишкіним було направлено їх на вивчення та дослідження не тільки сільськогосподарської економіки та статистики, але і пов'язаних з ними засад фінансового та державного права.

Стверджуємо, що за роки своєї активної науково-дослідницької діяльності О. Шишкін передбачив подальший розвиток аграрної науки – необхідність самостійного становлення не тільки сільськогосподарської статистики та відповідного законодавства, а також географії та історії в даній галузі. Згадаємо, що восени 1887 р. за пропозицією саме даного вченого, сільськогосподарське законодавство було виділено окремою дисципліною в академії, яку викладав І. Миклашевський¹³⁰.

Проаналізувавши зміст та сутність наукових праць О. Шишкіна у сфері сільськогосподарської економіки, маємо змогу узагальнити і підсумувати розроблені вченим наступні ґрунтовні твердження у даній науковій галузі:

- виокремлено окрему важливу соціальну функцію даної науки, яка пізніше була трансформовано у політично-економічну, у зв'язку з розвитком аграрно-економічних подій того часу;

- розширено коло суб'єктів вивчення правил, принципів, елементів та умов сільськогосподарської економіки (від господарів і поміщиків – до чиновників і державних службовців) з метою ефективного вирішення важливих політичних питань у аграрно-економічній сфері;

- сформовано теорія взаємозалежності як обов'язкового елементу у вивченні економічної науки сільського господарства та умов і обставин (часових і просторових), що притаманні саме даній території;

- створено науково-методичний підручник з ґрунтовним детальним описом основних положень сільськогосподарської економіки на основі приведеного досвіду діяльності саме вітчизняних господарств та маєтків (на відміну від «Основ сільськогосподарської економії» О. Людоговського);

- проведено так званий «swot-аналіз» сутності великих і малих господарств, виділяючи важливу місію саме малим формам, (так званим «сімейним фермам»);

- обґрунтовано таку ознаку класифікації форм господарства як «особистий вклад власника», тому що площу землі вчений не вважав за основний показник визначення розміру господарства.

Науковий аналіз формування сільськогосподарської економіки як науки неможливий без вивчення її історичного шляху в системі аграрної освіти визначеного проміжку часу. Отже, проведення відповідного дослідження неможливе без вивчення історичного аспекту функціонування Петровської академії як однієї з перших в системі закладів вищої освіти серед установ-фундаторів аграрної економіки. Це підтверджується за рахунок важливих

¹²⁸ Шишкін А. Н. (1908) Сельскохозяйственная экономия, 380 с.

¹²⁹ Шишкін А. Н. (1888) Очерк исторического развития сельскохозяйственной науки и практики в текущем столетии, с. 1.

¹³⁰ Там само, 100 с.

результатів наукової та практично-дослідної діяльності основоположників вчення про сільськогосподарську економію в період кінця ХІХ ст. завідувачів відповідної кафедри О. Шишкіна, О. Людоговського та М. Неручева.

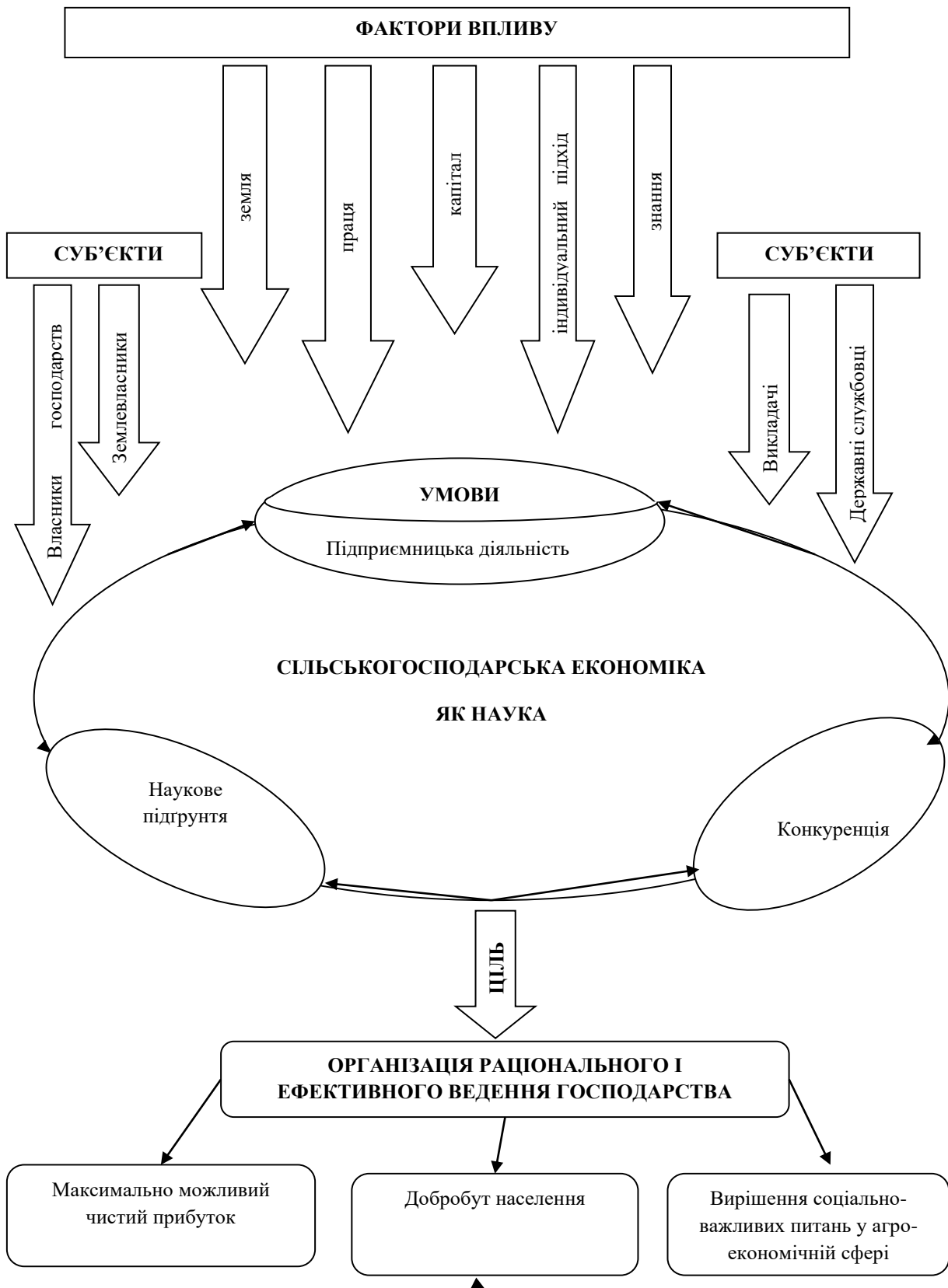

Рис. 4. Теоретико-методологічна модель формування сільськогосподарської економіки як науки

Один із висновків проведеного аналітичного дослідження та систематизації наукових фактів, свідчить, що наукові роботи даних вчених переважно ґрунтувалися на вивченні закордонного досвіду ведення сільського господарства. Вже потім відбувалося приведення його до стану та умов притаманних вітчизняним господарствам, в чому і полягав основний недолік їх науково-методологічної роботи. Але, не зважаючи, на наявну негативну ознаку, дякуючи першим ґрунтовним дослідженням саме О. Шишкіна, О. Людоговського та М. Неручева, відбувся значний розвиток агроекономічної науки серед широкого кола суб'єктів з метою ефективного вирішення важливих політичних, науково-освітніх питань у аграрно-економічній сфері.

Відповідно, за для досягнення поставленої мети статті, нами було розроблено теоретико-методологічну модель формування сільськогосподарської економіки як галузі знань XIX ст. при вищих аграрно-економічних школах Петровської академії та Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва (Рис. 4). Дана модель дозволяє розкрити фундаментальні науково-освітні засади формування даної науки через призму досліджень її вчених-основоположників (О. Шишкіна, О. Людоговського, М. Неручева, М. Очаповського) даних провідних закладу вищої освіти у єдиному форматі розгляду.

Модель демонструє першочергову ціль досліджуваної теоретико-економічної науки, встановлює розширену суб'єктність її вивчення і відповідно умови ефективного розвитку. Таким чином, за ціль сільськогосподарської економіки вважаємо організацію раціонального і ефективного ведення господарства з метою отримання максимально можливого чистого прибутку, формування добробуту населення та вирішення соціально-важливих питань у аграрно-економічній сфері. При цьому, встановлюємо розширену суб'єктність вивчення сільськогосподарської економіки: від власників господарств – до викладачів та державних службовців, з метою ефективного вирішення важливих політичних питань у аграрно-економічній сфері. Окрім того, визначаємо фактори впливу (земля, праця, капітал, вміння ведення господарства і знання) й умови (підприємницька діяльність + науковий підхід + конкуренція) ефективного розвитку сільського господарства, що виражалися у їх синтезі.

Наступними визначними представниками даної галузі, в працях яких знайшлося відображення та продовження наукових засад попередників, вказуємо О. Чаянова, О. Скворцова, О. Фортунатова, К. Вернера, М. Кондратьєва та ін., що і слугуватиме об'єктом подальших наукових пошуків.

Література

1. Бояринова І. О. Інноваційний аспект у вивченні сільськогосподарської економіки як науки в науковому доробку О. П. Людоговського. Інноваційні наукові дослідження в умовах світових змін. Матеріали науково-практичної конференції (м. Вінниця, 29-30 квітня 2022 р.). – Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2022. – с. 136, с. 40.

2. Вергунов В. А. Професор М. М. Очаповський (1788-1854) – учений та один із організаторів вітчизняного галузевого науково-освітнього процесу [Електронний ресурс] / В. А. Вергунов. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/29_SSN_2013/Istoria/3_145795.doc.htm. – Дата доступу: 27. 07. 2022.

3. Вергунов В. А. Професор П. Ф. Тушкан (1867-1942) – учений, освітянин, громадський і політичний діяч. Полтава, 2018. 112 с., с. 12.

4. Гаркавко В. К. Про хліб наш насущний наука (Сільськогосподарська економія – основа теоретичного вчення про економіку і організацію сільгоспвиробництва): Монографія / В. К. Гаркавко. – К.: НУХТ, 2018. – 464 с., с. 20-23.

5. Голікова О. М. Зародження галузевого дослідництва в Інституті сільського господарства та лісівництва в Маримонті в контексті європейської аграрної дискусії Нового часу (початок – 50-ті pp. XIX ст.). Scientific Collection «InterConf», (50): with the Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference «Scientific Horizon in The Context of Social Crises» (April 11-12, 2021). Tokyo, Japan: Otsuki Press, 2021, p. 364-370.

6. Голікова О. М., Кравцов А. І, Киричок Р. І. Історія Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Харків, 2011. – 544 с.
7. Горкавий В. К. Історичний нарис статистичної освіти та кафедри статистики і економічного аналізу Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва (1816-2016 рр.) / В. К. Горкавий. – Х.: ХНАУ, 2016. – 104 с.
8. Киричок Р. І., Голікова О. М., Гриценко З. І. Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва. 1816-2006: нарис / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Харків, 2007, 367 с.
9. Пинда Л., Павлюх М. «Польськокомовна колекція Фонду стародруків та рідкісних видань (1771-1830): експертна оцінка» [Електронний ресурс] / Л. Пинда, М. Павлюх. – Режим доступу: http://www.lnau.edu.ua/lnau/attachments/4319_польськокомовні%20стародруки.pdf. – Дата доступу: 27. 07. 2022.
10. Соколович-Алтуніна Ю. О. Модернізація вищої аграрної освіти в Польщі в умовах євроінтеграції: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Суми – 2012. 263 ст., с. 39.
11. Татарчук Л. М. Репрезентація діяльності Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України через видавничу діяльність: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки: до 20-річчя Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського», 7 листопада 2019 р., Київ / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського; [редкол.: Л. Д. Березівська, Л. І. Страйгородська, С. В. Лапаєнко та ін.]. – Київ: [б. в.], 2019. – 105 с., с. 32.
12. Ульянченко О. В., Дегтярьов В. В., Голікова О. М., Логінова О. В. 150-річчя Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва: діяльність професора В. В. Докучаєва за документами Державного архіву Харківської області // Електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник, Історія науки і біографістика, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН. 2019 № 1. <http://dspace.knau.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/1717>.
13. Шадріна О. В., П. І. Гавсевич (1883-1920) – вчений та організатор дослідництва з культури лікарських рослин в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.07. «Історія науки й техніки». – Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, Київ, 2019, 240 ст.
14. Mercik S. Michał Oczapowski – prekursor nauk rolniczych w Polsce (1788-1854). *Postępy Nauk Rolniczych*. 5-6, s. 139-145, 2009, с. 13-14.
15. Oczapowski M. *Gospodarstwo wiejskie: wr 12 tomach /Warszawa, 1835-1856. – Tom XI. Nauka ekonomii czyli zarządu gospodarstwa. – 1856. – 383 s.*
16. Oczapowski M. *Rzut oka na terazniejszy stan gospodarstwa w klimacie północnym T. I, wespół z podaniem środków / W II t. – Wilno: Druk A. Marciniowskiego, 1828. – XXXII, 420 s.; II tab.*
17. Wojtaszek Z. *Poglądy Michała Oczapowskiego na organizację i ekonomikę rolnictwa. Postępy Nauk Rolniczych*. R. 36 (41). 1989, с. 41-43.
18. Аношко В. С. *История и методология почвоведения / Аношко В. С. – Мн.: Вышэйшая школа, 2013. – 269 с.: ISBN 978-985-06-2276-1. – Текст: электронный. – URL: <https://znanium.com/catalog/product/509008>.*
19. Баутин В. М., В. В. Казарезов Петровская (Тимирязевская) академия: становление (1873-1894). – Т. II. – Часть 1. – М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2006 – 420 с., с. 311.
20. Гатаулин А. М. *Флагман агроэкономического образования: монография / Под науч. ред. А. М. Гатаулина. М.: ФГБОУ ВПО РГАУ-МСХА им. К. А. Тимирязева, 2013. 180 с., с. 15.*

21. Комиссия для обсуждения будущего строя Петровской академии (1883-1884; Москва). Протоколы Комиссия для обсуждения будущего строя Петровской академии. – М.: Тип. М. Н. Лаврова и К., 1884. – 204 с., с. 26-29.
22. Кузнецов И. А. Очерки истории сельскохозяйственной экономики в России: XIX – начало XX века / И. А. Кузнецов. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2018. – 390 с.
23. Людоговский А. П. Закон возврата Либиха и рациональный метод определения размеров удобрения // Русское сельское хозяйство. 1871. – № 5, с. 3-35.
24. Людоговский А. П. Основы сельскохозяйственной экономики и сельскохозяйственного счетоводства. Опыт руководства для практических хозяев, земледельческих и реальных училищ и пособие при занятиях студентов высших учебных заведений / Сост. А. Людоговский. – С.-Петербург, 1875. – С. 488.
25. Людоговский А. П., И. Н. Чернопяттов, И. А. Стебут, А. А. Фадеев Настольная книга для русских сельских хозяев. Том II. – Санкт-Петербург. Издание А. Ф. Девриена, 1876. XII с., 674 с.
26. Мигунов Р. А. Молодой взгляд на историю развития экономической мысли в МСХА. Актуальные вопросы развития науки и технологий: сборник статей заочной международной научно-практической конференции молодых учёных. – Караваево: Костромская ГСХА, 2017. – 341 с., с. 199.
27. Михаил Очаповский: некролог // Земледельч. газ. 1854. № 34. С. 274-275.
28. Неручев М. В. Обзорение по сельскохозяйственной экономике // Русское сельское хозяйство. 1869 № 2, с. 387.
29. Неручев М. В. Теория ренты и сельскохозяйственная практика // Русское сельское хозяйство. 1869 № 5, с. 61-64.
30. Очаповский М. Лекция о сельском домоводстве // Вестник Европы. 1824. № 1. С. 9-25; № 2. С. 90-114.
31. Сельское хозяйство и лесоводство. 1875. Ч. 117, отд. 3. С. 38-43.
32. Тэер А. Основания рационального сельского хозяйства / А. Тэер. – М.: Общество естествоиспытателей, 1830. – 216 с., с. 1.
33. Устав (Положение) института, утвержденный 13 (1) октября 1835 г. Державний архів Харківської області. Ф. 669. Оп. 3. Од. зб. 16. Арк. 1-13.
34. Фортунатов А. В. Памяти А. Н. Шишкина // Хозяин. 1899. № 27 ст. 913.
35. Чайнов А. В. Основные линии развития сельскохозяйственной мысли за два века // Крцимовский Р. Развитие основных принципов науки о сельском хозяйстве в Западной Европе. – М., 1927. – с. 231, с. 174.
36. Шишкин А. Н. Очерк исторического развития сельскохозяйственной науки и практики в текущем столетии. Вступительная лекция, читанная студентам Петровской академии 1888 года, сентября 13 дня. М., 1888 (отдельный оттиск из «Вестника русского сельского хозяйства». 1888. № 3), с. 1, с. 100.
37. Шишкин А. Н. Про сельскохозяйственную экономию // Хозяин 1888 № 3 Ст. 916.
38. Шишкин А. Н. Сельскохозяйственная экономия: введение и Ч. 1-я, общая. Издание второе (без изменений) / А. Н. Шишкин. – С.-Петербург: Изд. А. Ф. Девриена, 1908. – с. 380.